

azon a területen: Leonhard Stöckel protestáns bártfai iskolája után Melanchthon tanítványa lett a wittenbergi egyetemen, majd Padua következett, ahol orvosdoktorrá avatták. Hazatérte után szülővárosában folytatott orvosi gyakorlatot, beilleszkedett a hazai és külföldi humanisták hitvallási különbségeket nem ismerő nagy társaságába, majd korán elragadta a szintén tipikusnak mondható halál: a pestis. Nem tartozott a magyarországi humanizmus élvonalába, nem maradtak tőle történelmi, nyelvészeti, jogi munkák, de még orvosi-teremtészetudományos művek sem, pedig ez — végzettségéből következően — természetes lett volna. Elsősorban latin nyelvű alkalmi verseket írt, közülük is kiemelendő egy bibliai parafrázisa, Melanchthon és Leonhard Stöckel halálának első évfordulójára készített dialógus-gyászverse, I. Ferdinándnak ajánlott költeménye Pannónia gyászáról, a Duna és a Garam párbeszéde Verancsics Antalnak ajánlva, valamint a zsoltár-parafrázisai, amelyek közül az egyiket németül is kiadta. Igen fontos az itt kiadott humanista levelezés, amely természetesen csak részben mutathatja be Purkircher egykori szerteágazó kapcsolatait: a fennmaradt nagy európai levélgyűjtemények közül elsősorban a bécsire (Hugo Blotius levelezése) és az erlangenire (ifjabb és idősebb Joachim Camerarius és Carolus Clusius levelezése) támaszkodik. Magyar

szempontból különösen figyelemre méltó az erlangeni Egyetemi Könyvtár gyűjteménye, amelyet a kutatás még nem aknázott ki teljesen. Külföldi kapcsolatait számba véve meg kell még említenünk, Dudith Andrást, Jordán Tamást, Sir Philip Sidneyt és Caspar Peucert, míg itthoni barátai közül elsősorban a pozsonyi humanista kör tagjai jönnek számításba. Radéczy István egri püspök kertjében, a hársfa alatt gyűlt össze ez az elsősorban katolikusokból álló tudós társaság, melynek tagja volt Zsámboky János, Istvánffy Miklós, a németalföldi származású Nicasius Ellebodus és a protestáns Purkircher. Ehhez a társasághoz lazábban kötődtek az olyan nyugat-magyarországi művelt protestáns főurak, mint Batthyány Boldizsár és Forgách Imre, de találunk kapcsolódási pontokat a királyi Magyarország számos más ismert személyiségéhez és köréhez is.

Miloslav Okál korrekt szövegkiadása nemcsak az író munkáit és leveleit teszi közzé, hanem a függelékben a rá vonatkozó műveket és a róla szóló leveleket is. Mindezzel, valamint a források lehetséges teljessége alapján írt bevezetésével újabb lépéssel közelebb jutottunk ahhoz, hogy a magyarországi későhumanizmus világa, annak művei, személyiségei, hazai és külföldi kapcsolatai feltáruljanak előttünk.

Szabó András

SZENCI MOLNÁR ALBERT: DICTIONARIVM LATINOVNGARICVM... ITEM... VNGARICOLATINVM. NÜRNBERG 1604.

(327) + (164) fol. Hasonmás kiadás. A kísérő tanulmányt írta Imre Mihály. Bp., 1990. MTA Irodalomtudományi Intézete — Akadémiai Kiadó. 100 l. (Bibliotheca Hungarica Antiqua XXV.)

Szótárt kiadni mindig különleges és ünnepélyes vállalkozás, hiszen ez az egyetlen könyv, amely az egész kultúrát egyszerre foglalja magában, még akkor is, ha ezt a maga szűk és egyoldalú lehetőségeivel teszi. Még ünnepélyesebb a vállalkozás, ha az illető szótár egy-egy nyelv első szótára. Minden nyelv eszköz, amely értelmes renddé szervezi a környező világot, és amely arra is szolgál, hogy egyik ember és másik ember között üzeneteket közvetítsen az értelmzett, renddéz szervezett valóságról. Az egész emberiség kultúráját gazdagítja, aki

az egyetlen eszköz korábban leíratlan, ezért új változatát adja közre.

Különleges és ünnepélyes pillanat ezért, mikor az első szótár kiadásának megismételhetetlen aktusát föleleveníti a mai kor filológusa, és újra kiadja az első szótár pontosságát, vagyis fakszimiléjét.

A gyakorlatban már ennél a pontnál is fogós kérdéssel kerül szembe a kiadó. Melyik is az első magyar szótár? Műfaj történeti szempontból nem olyan nehéz a válasz. Szenci Molnár Albert munkája. A korábbi szójegyzékek ugyanis még semmiképpen

sem tekinthetők valódi szótáraknak. Csak hogy ebből az első szótárból három is jelent meg. 1604-ben Nürnbergben a *Dictionarium Latinoungaricum...item... Ungaricolatinum* (a továbbiakban: *D*), 1611-ben Hanauban, s 1621-ben Heidelbergben újabb és újabb bővítésekkel még Szenci munkájaként a *Lexikon Latino-Graeco-Hungaricum* (a továbbiakban *L1* és *L2*). Melyiket kell tehát új kiadásra választani? Az editio princeps vagy az ultima manus elvét kell-e követni? A nyelv furcsa „anyagi” beágyazottságát jelzi csupán, hogy a legvékonyabb tehát legolcsóbban közreadható változat mellett döntöttek. Ezt a döntést mind gyakorlatilag, mind a benne megnyilvánuló tudományos elv: az editio princeps autentikusságának érvényesítése szempontjából — tisztelnünk kell és csak egyetérthetünk vele. A magunk részéről mégis sajnáljuk, hogy nem a legteljesebb anyagot nyújtó harmadik kiadásra esett a választás, e mellett szólt volna a tökéletesebb nyomdai kivitel, azaz az olvashatóbb megjelenési forma is.

A faksimile kiadás mintájul Todoreszku Gyula bibliofil igényeket is kielégítő példánya szolgált, amelyet ma az Országos Széchényi Könyvtár őriz. Erről azonban csupán a címlap hátán látható Todoreszku pecsét tájékoztat. Nem találunk eligazítást e példány különlegességéről, a címlap elé ragasztott rézmetszetről se. A metszet Pallasz Athénét ábrázolja a háttérben a háború pusztító jeleneteivel, tehát szoros tartalmi összefüggésben áll a Rudolf császárhoz intézett, Athéné és Mars anya, illetve apa nélküli születését tárgyaló előszóval. Lehetséges, hogy e metszetet csupán Todoreszku applikálta a címlap elé, hiszen a szótár többi példányaiban nem fordul elő, mégis, mivel a faksimile e példányról készült, el kellett volna számolni vele.

A faksimile kötet sárgás színű papírja, vaknyomást utánzó két sima keretbe foglalt indamintázattal díszített műbőr kötése méltó a műhöz és a vállalkozáshoz. Még inkább méltánylandó így az ötszázforintos ár. A nyomtatás maga azonban néhol csak igen nehezen olvasható, nem vethető össze az 1604-es kiadás minőségével sem. Ezzel együtt a faksimile kivitele messze fölötte áll a nemrég újraindult Bibliotheca Hungarica Antiqua sorozat korábbi kötetének.

A kötethez a szokásosnál jóval terjedelmesebb kísérő tanulmány járul. Szerzője

Imre Mihály a könyvet egységes műként közelíti meg. A praelimináriákat: előszót, üdvözlő verseket, s a különböző függelékeket egyetlen szellemi alkotásként értékeli, s méghozzá a három Szenci által gondozott kiadás mindegyikére tekintettel van, hiszen nem csak a szókincs, a függelékek is bőségesen gyarapodtak és változtak az idők folyamán. Ezáltal több is a tanulmány, mint az 1604-es kiadáshoz szóló eligazító.

Alapvetően négy témakörrel foglalkozik Imre kísérő szövege: a szótár genezisével, Szenci Molnár nyelvfilozófiai gondolkodását meghatározó Strassburg-élménnyel, a *D* műfaj történeti elhelyezésével és szókincsenek elemzésével.

Talán nincs még egy olyan alkotás a régi magyar irodalom történetében, amelynek geneziséét ilyen részletességgel feltárták volna. Az ehhez szükséges adatokat már korábban publikálták, ezeket rendezte Imre Mihály páratlanul plasztikus képpé: élmény, elméleti megalapozás és tárgyi felkészülés eleven egységévé. Rendkívül gazdag gondolatmenetéből itt csak mozaikokat viláthatunk fel. A tanulmány tömörsége folytán sokszor ki sem emel olyan megfigyeléseket, amelyek önálló eredményeknek tekinthetők. Ezek hangsúlyozása is a recenszens feladata.

Bevezetésül elhelyezi Imre a szótárt a kor tudományosságának gondolkodásában. A *D* és tágabb értelemben az egész nyelvtudomány a Szentírás megértéséhez vezető eszköz. Egyáltalán a tudományok sokaságának művelése az egyetemes Szentírásstudományt szolgálja, az Írás megértését segíti elő minden más stúdium, s csak ennek tükrében értelmezhetők maguk a tudományok. A Szentírás hordozó eszköze pedig a nyelv, ezért foglal el a kor tudománysemléletében központi helyet a nyelvtudomány.

Szentírás és szótár a gyakorlatban is összekapcsolódott Szenci számára, mivel mindkettő kiadását tervezte. Mintegy az európai nyelvek nagykortúvá válásának mérceje volt a korban a Szentírás anyanyelvű fordítása, latin-anyanyelvű, anyanyelvű latin szótár léte és a grammatika rendszerezése — állapítja meg a bevezető. Mindháromban mérőöldkövé vált Szenci életműve.

A szótár kiadására még strassburgi tanulóvei alatt tett fogadalmat Szenci. A feladatokra való közvetlen felkészülést 1601-ben Frankfurtban kezdte el, ahol

Joannes Saurius nyomdász-könyvkiadónál a könyvkiadás mesterségével ismerkedett meg. Ekkor még elsőként a vizsolyi Biblia újra kiadását tervezte. 1602-től elmélyült bibliai stúdiumokat folytatott. Ehhez „nem kisebb exegeta, mint David Pareus segítségét kérte és kapta meg” (11. b.) — írja Imre. Ez az információ ilyen formában alighanem félreértés. Mai tudásunk szerint Molnár sohasem volt hallgatója Pareus teológiai szemesztereinek. A kérdéses időpontban is Ambergben, nem pedig Heidelbergben tartózkodott. Taksonyi hivatkozott levele pedig csak annyit bizonyít, hogy Molnár levelezett Pareussal.

1603 elején Molnár nagyszombati patrónusa, Asztalos András a Magyarországon fokozódó protestánsüldözés miatt egyidőre elállt a bibliakiadási terv támogatásától. Így került előtérbe a szótár.

A felkészülés egyik igen fontos állomása volt a szükséges forrásmunkák megvásárlása. Kiemelkedik közülük a Frankfurtban 1601 szeptemberében öt és fél forintért vásárolt Calepinus.

Az egész művet 1603 júliusa és 1604. január között írta meg Szenci, ezen belül a magyar–latin részt zsoldárfordításához hasonlóan valószínűtlenül rövid idő alatt 1603. dec. 7-től számítva kevesebb, mint két hónap alatt végezte be.

Szenci az elkészült szótárból specimeneket küldött szét barátainak. Ezekben az előszavak és a szóanyagból vett mutatóanyagok voltak olvashatóak. A specimennek az ismert előszavakhoz képest szövegváltozatokat tartalmazhattak, a meglévő szövegben ugyanis felfedezhetők azok a változtatások, amelyeket Konrad Rittershusius javasolt. Fontos megfigyelései ezek Imrének, s a *Dictionarium* specimeneit éppúgy számba kell vennie a könyvészeti szakirodalomnak, mint tette ezt a *Psalterium* esetében.

Sajnáljuk, hogy az előszavak elemzése főként a jegyzetekbe szorult. Hiszen fontos filológiai megállapításokat olvashatunk itt a Minerva és Mars születését tárgyaló mítosz eredetéről. Szükséges volna Szenci politika- és történelemszemléletében végbenem változások finomabb kibontása is a különböző kiadások előszavaiból, amelyekre szintén utal a tanulmány.

A szótár megírásához az alapozást első sorban mégis Szenci strassburgi évei adták. Ezért mutatja be Imre Johann Sturm kul-

turális koncepcióját, amely meghatározta az itteni egyetem szellemiségét. Kiemelkedő része ez tanulmányának. Turóczi-Trostler József, Tolnai Gábor és Balázs János eredményeinek látványos továbbbépítése. Sturm koncepciójának középpontjában a karizmatikus orator áll, aki járatos minden tudományban. Ékesszólása olyan virtus, amely őt *bonus*-szá, s *homo politicus*-szá emeli. Az ékesszólás eszköze pedig a *copia verborum*, amely szoros összefüggésben áll a *copia rerum*-mal. A nyelv eszköz voltának ez a felfogása csiráiban magában rejti már a mai tudomány nyelvfogalmát is.

Sturm kultúrmodellje tengelyében tehát a nyelvi kultúra áll, s az ebben magasan képzett emberek egyfajta eszményi, utópisztikus társadalmat alkothatnának meg. Végső soron úgy vélte Sturm, hogy a kiművelt emberek becsületes új synódusa megteremthetné az esélyét annak, hogy a tanítás révén a hit és szabadság új gyülekezete jöjjön létre, amelyben a vallási gyűlölet helyett a türelem és békülékenység uralkodna, azaz az igazi Concordia.

Imre e ponton joggal teszi szóvá az irénizmus hazai kutatásának féloldalasságát, amely eddig főként a Melanchton szellemi öröksége körül kialakult vallási, jogi, politikai vitákban kereste az irénizmus gyökereit. Meggyőzően bizonyítja, hogy ezzel szoros összefüggésben kell látni a humanista tudományos gondolkodásból és műveltségéből származó, nem felekezeti jellegű, különböző szellemi műhelyekben kialakult Concordia-eszményt, s az ehhez gyakran hozzákapcsolódó utópisztikus elképzeléseket a műveltség jegyében megtisztuló vallásról és egy új igazságos világrand kialakulásáról. Kétségtelen, hogy Szenci (és nyilván mások) munkásságában is e Concordia-eszmény is megjelent az irénizmus magyarországi recepciójában.

Sturm és különösen tanítványai, J. Lang, J. Brentz és J. L. Hawenreuter fokozott érdeklődéssel fordultak a szókapcsolatok felé. „A *copia verborum* még tovább fokozható, mert a *sententia*, *proverbium*, *gnoma*, *loci communes* többet és mást jelentenek, mint az alkotóelemek együttesen.” (38.). Még szorosabban ebből a pareomiológiára hangolt nyelvfilozófiái háttérből indulnak, de már a *D* konkrét szóanyagának vizsgálatára irányulnak Imre idevágó fejtegetései. A *D*-ben még csak

a frazeológizmus irányába ható szókapcsolatok jelentek meg. A *L1*-ben és a *L2*-ben már tudatosan gazdagította közmondásokkal, szólásmondásokkal a szócikkeket Szenci. Fő forrása Baranyai Decsi János adagium-gyűjteménye volt.

A szótár műfaj történeti előzményeit még szintén a sturmi nyelvfilozófia örökségének jegyében láttatja a tanulmány. A *copia verborum* eszményét fejezik ki kezdetben a latin nyelv megszülető hatalmas thesaurusai, majd a két- és többnyelvű szótárak megjelenésével az ehhez az eszményhez kötött gondolatok érvénye kiterjed a vulgáris nyelvekre is.

A *D* két legfontosabb forrását is alaposan bemutatja Imre. A szótár szerkesztési elveit Petrus Dasypodius latin-német szótára ihlette, Szenci előszava szerint e munka szókincsét is gyakorlatilag beépítette saját művébe. Imre megállapításai szerint azonban a szókincsmodell tekintetében sokkal inkább Ambrosius Calepinus tizenegynyelvű szótára volt mintája, amelyet 1585-ben bővítettek először magyar jelentésekkel is. Ezt a szótárt az idők folyamán egyre szétfolyóbb műveltséganyag duzzasztotta hatalmas méretűvé, végül saját műfajának kereteit is kinöve, fejlődése az enciklopédia, az ismerettár irányába mozdult el. Ezt az enciklopédikus jelleget bizonyos mértékig Szenci is követte.

A magyar-latin rész szókincse, mint ahogy ezt a nyelv tudomány korábban is megállapította, nem pandanja a latin-magyar résznek, fő forrása Szikszai Fabricius Balázs szójegyzéke. Számítógépes vizsgálatokkal lehetne pontosan kimutatni, hogyan viszonylik Szenci szóanyaga forrásaihoz, — hívja fel a figyelmet a tanulmány —, mennyi az átvétel, és mennyit tekinthetünk saját gyűjtésnek.

A szókincselemzések során Imre első sorban azokat a területeket ragadja ki, amelyek az enciklopédikus jelleget tükrözik. Óriási munkát fektetett bevezetőjének ebbe a részébe a szerző, hiszen az elemzésekhez át kellett tekintenie mind a három kiadás teljes szóanyagát.

Még a Strassburg-élményből eredeztethető, hogy Molnár tájékozottsága erősen a színház, színművészet és ennek irodalomelméleti fogalomrendszer felé fordult. A „*dráma* pl.: Comoedianac Szemellyi közt való bezednec es Bemelyinec változása.” Leg-

alább négyszáz olyan címszót találhatunk az anyagban, amely az irodalomelmélet, — történet fogalmaira vonatkozik!

Már a Calepinus szótár enciklopédizmusához kapcsolható a bőséges helynévanyag és a zenesztétikai kifejezések nagy száma. Méginkább a görög-római kultúrának és mitológiának sokszor periférikus elemeit is felölöl címszavak sokasága. „Feltűnő viszont — állapítja meg Imre —, hogy mennyire mellőzi Szenci a zsidó-keresztény vonatkozásokat.” Hozzátehetjük ehhez, hogy Szenci korára igen gazdag és árnyalt magyar terminológiája alakult ki a teológiai szaknyelvnek. Hiába keressük azonban ezt a *D*-ban. A teológiai nyelv szavai, mint például *providentia, gubernatio, electio, iustitia, iniustitia* stb. csupán köznapi értelmükben fordulnak elő, a kifejezeten terminus értékű fogalmak és szókapcsolatok, mint például *reprobatio, justificatio, proorsis, coena domini, bona opera, beneplacitum* (Dei) stb... egyáltalán nem találhatóak. A szótár és bibliakiadás összefüggése is valószínűleg csak a kiadói szándékok, s az egyetemes szentírástudomány alapzatán álló gondolkodási szemléletben valósult meg. Erősen kérdéses azonban, hogy mi szüremlett át az *L1* és *L2* bővítéseibe Szenci saját bibliakiadásainak eredményeképpen, hiszen a *D* magyar-latin részében még tulajdon zsolnártfordításának szóanyagát sem fedezhetjük föl.

Nem sorolhatjuk fel részletesen Imre valamennyi aprólékos megfigyelését. Hiszen sok közülük hosszabb gondolatsorokat indíthatna el, mint például a szótár feltűnő szabadszájúsága, amely e vallásos telítettségű kor prudériától mentes szellemére vet fényt. Kénytelenek vagyunk megelégedni ennyivel, mint ahogy a nyelvfilozófiai megállapításokat is csak durva leegyszerűsítéssel adhattuk vissza.

Szenci Molnár *D*-ának rendkívül sok „olvasata” képzelhető el. A tanulmány tudatosan vállalt koncepciója szerint azt az irodalmi-művelődési kontextust akarja érzékelteni, amelybe a *D* beleágyazódik. Egész természetesen szorulnak így háttérbe egyéb szempontok, köztük a nyelvi, nyelvtörténeti elemzés. Nem a bevezetővel szembeni hiányérzet készíttet tehát arra, hogy két nyelvi, nyelvtörténeti szempontra külön is felhívjuk most a figyelmet.

A korábbi szakirodalom sem vette szám-

ba, hogy valójában mekkora szóanyagot is ölelnek fel Szenci szótárai. A feladat nem is könnyű, hiszen a *D* magyar–latin részében érvényesülő szerkesztési elvek nem azonosak a mai lexikográfiai gyakorlattal. Azonos tőből eredő szóbokrok sokasága szerepel külön címszóként, sőt az ezekhez rendelt jelentések is gyakran különböző szócsoporthoz tartoznak, pl.: *romladek* = rudus; *romladekos* = ruderatus; *romladékját ki hányom* = erudere; *romlando* = fragilis, caducus; *romlandóság* = fragilitas; *romlandoul* = caduciter; *romlás* = ruina, fractura; *romlatlan* = illabefactus, incorruptus; *romlatlanul* = incorrupte; *romlo* = ruinosus, caducus, fragilis; *romloc* = ruo; *romolhatatlan* = infragilis, infrangibilis. E példasor arra is figyelmeztet, hogy Szenci magyar–latin szótára páratlan jelentéstörténeti forrásanyag is, s mint ilyen gyakorlatilag érintetlen.

A latin–magyar rész esetében hasonló nehézségekkel találkozunk. Ma összetartozónak tekintendő szóbokrok vagy mellőzendő származékok alkotnak külön-külön címszót. Például: ambulácrum = sétalo hely; ambulátilis = iarható, sétalható; ambulatio = iaras, sétalas; ambulatiúncula = iarasotska; ambulátor = iaro, kuritolo; ambulatórius = iarható.

Mindezen nehézségek figyelembevételével a következő becsléssel alkothatunk fogalmat Molnár szóanyagáról. (Tíz-tíz lap, azaz húsz-húsz columna címszó átlagát szoroztuk a szótári részek lapszámával, tehát a függelékek szavai a becslésben nem szerepelnek.) A latin–magyar részben 1604-ben 33–34000 címszó található, 1611-ben 36–37000, 1621-ben 37–38000. A magyar–latin részben 1604-ben 18–19000; 1611-ben 22–23000, 1621-ben 25–26000. Időközben a szócikkek terjedelme is növekedett. Mivel a három kiadás szedéstükre és tipografizálása szinte teljesen azonosak, ezért az egy lapra jutó szavak átlagai is összevethetők. 1604-ben a latin–magyar részben még átlag 54 szócikk fért el egy lapon, 1611-ben már csak 48,5, 1621-ben pedig csupán 37. A magyar–latin részre kevésbé jellemző ez a tendencia. 1604-ben 75, 1611-ben 74, 1621-ben 73 az átlag.

Szenci tehát egész életében bővítette szótárát.

A szóanyag mennyiségi viszonyainak becslése mellett szóvátesszük, hogy míg a szótár forrásai és genezise tekintetében pél-

daszerű a tanulmány, addig utóéletére és hatására nézve hallgat. Pedig a teljesség kedvéért célszerű lett volna összefoglalni legalább Melich és Szathmári idevágó eredményeit.

1644–45-ben Frankfurtban változatlanul, 1708-ban pedig Kristoph Beer német értelmezésével bővítve adták ki újra Szenci e művét.

Pápai Páriz Ferenc ugyancsak 1708-as kiadásában a latin–magyar rész már új szótárnak tekinthető, de meghatározó forrása Molnár lexikona. 1767-ben Bod Péter Pápai Páriz jegyzetein alapuló átdolgozásával nyerte el végleges formáját a szótár. A magyar–latin rész mindvégig csupán kisebb mértékben, később pedig német értelmezésekkel is bővült, tehát lényegében Szenci művének tekinthető.

A XVII. század kisebb iskolai szótárai mind Szenci munkásságára épültek. A latin–magyar rész lényeges átdolgozásokkal, a magyar–latin rész pedig gyakorlatilag változatlan formában volt egyetlen segéd-eszköze egészen a XIX. század első évtizedéig a fordításnak. Sőt az egyetlen olyan szótár, amely a magyar nyelv bemutatásának egészére formált igényt. A Bod-féle kiadás pedig ma is nélkülözhetetlen segéd-könyve a XVI–XIX. század irodalmát és történetét kutatóknak. Jelentései ötletadók a műfordításban, gyakran bizonyul ma is használhatóbb segédesszövegnek, mint Finály Henrik vagy Györkössy Alajos modern latin–magyar szótárai.

A folyamat élén álló őskiadás fakszimiléje rádöbbsenheti a magyar nyelv és irodalom történetével foglalkozókat, de a közvéleményt is, a kutatások adósságaira, ugyanakkor új impulzusokat ad és új lehetőségeket nyit a további munkákhoz. Reméljük, elsősorban a nyelvészeket provokálja majd e kiadvány, s e fakszimile ugyanolyan termékenyítő hatással lesz a *D*-mal foglalkozó irodalomra, mint amilyent a vizsolyi Biblia hasonmása hozott a bibliakutatásokban.

Imre tanulmánya pedig tudatosította, hogy a szótár gazdag praelimináriáival és folyton bővülő appendixeivel egységes mű. Sajátos tudományfelfogást, filozófiát és lét-helyzetet tükröz, kultúrkapcsolatokat dokumentál. Ez az egységben gondolkodó szemlélet nem volt jelen az eddigi kutatások aspektusaiiban, új és sokatígérő vizsgálati módszereket tartjuk. Természetesen

a három kiadás valamennyi részletét nem elemezhetette egyforma elmélyültséggel Imre, de ennek szükségességére nem egy helyen maga hívja fel a figyelmet. Ahol pedig ma-

ga vállalkozott az elmélyültebb munkára, ott minden esetben jelentős új eredményeket mutat fel.

Heltai János

BIBLIA KAZINCZY FERENC SZAVAIVAL

Biblia Kazinczy Ferenc szavaival, elmékedéseivel és imádságaival. Szerkesztette, a szöveget gondozta, az utószót és a jegyzeteket írta: Busa Margit. Bp., 1991. Cserépfalvi Könyvkiadó. 455 l.

Igen szép kiadásban jelent meg Cserépfalvinál Kazinczy e kevéssé ismert munkája; mint a belső címlapon olvassuk, „II. János Pál pápa magyarországi látogatásának tiszteletére”. Az ünnepi alkalom nyilván segítette s talán sürgette is a kiadást; a szép kötés, papír, betűtípusok, a levegős tördelés csak emeli a kiadvány rangját. Igazi értéke persze az, hogy az eddig csak egy múlt században, csak részleteiben megjelent fordítást most teljes egészében olvashatjuk a pontosan tájékozott utószóval együtt. Az alapmű, amelyből a fordítás készült Johann Hübner német pedagógus bibliai történeteket összefoglaló munkája, Kazinczy ezt dolgozta át és bővítette. A kötet először a nyomtatásban megjelent részeket közli: az Ó és Újtestamentumot Kazinczy előszavával, a Szentföld rövid földrajzi és történeti ismertetésével, egy kronológiával Jézus utazásairól; ezt követi a Konfirmációi Katekizmus, a „Bevett formulák és imádságok”, továbbá a mutató. Ez után olvashatjuk facsimilében a fordítás fogalmazványát a Praefatióval, a „christianizmus”, a reformáció rövid történetét, imádságokat; végül pedig a szerkesztő, Busa Margit utószó-vát magyar és német nyelven. Az utószó igen alapos áttekintést nyújt a műről, a forrásokról; felidéri a fordítás keletkezését; bemutatja az imádságok fordításánál használt forrásművet; az egész munkát elhelyezi az író életművében, érdekes párhuzamos jelenségeket is említ (iskolafelügyelői iratait, a Klopstock- és a Pyrker-fordítást); összevetette a kéziratot és a megjelent művet; ír a könyv fogadtatásáról, azaz visszhangtalanságáról; lekiismeretes kutatóként közli azokat a kérdéseket, amelyekre még nem tudjuk a választ (pl. hogy Kazinczy milyen teológiai munkákat olvasott el azok közül, amelyeket barátai ajánlottak neki; ki volt a

szerzője annak az imakönyvnek, amelyből Kazinczy fordított).

A könyv címe azonban kissé megtévesztő. „Biblia Kazinczy szavaival” azt ígéri, hogy egy teljes, a kor nyelvi szintjét, a nyelvújítás eredményeit is tükröző fordítást kapunk, amely mintegy a Károlyi vagy a Káldi Biblia korabeli, modern variánsa. Kazinczy azonban elsősorban Hübner bibliai történeteit fordítja, s mint kiderül, művét elsősorban gyermeki olvasmánynak szánja, amolyan bevezetesként a vallásba: a gyermek szerinte „semmi jobban nem kezdheti a’ tanulást, mint a’ Bibliai Történeteken.” E szellemben értekeznek az előszóban a könyv pedagógiai célzatáról, a gyönyörködtető, a szívhez szóló, a költői és érdekes történetek vallásos érzést nevelő hasznáról. Levelezéséből tudjuk, hogy gyermekei igénye indította őt Hübner átdolgozására, mivel látta, hogy ez az olvasókönyv, amely ugyan gyermekora kedvelt olvasmánya volt, nem egészen felel meg a célnak. Mint leveleiben olvassuk (KazLev. XIX. 526–527, 553–554.), felesége figyelmeztette, hogy némely történet érthetetlen a gyermek számára, némelyik tragikussága esetleg riasztó lehet. Hübner tehát ebben a formában nem való a gyermekeknek, mint írja, stílusa is „rettenetes” — ezért fogott hozzá a fordításhoz, bővítéshez. Nem a teljes Bibliát tolmácsolja tehát, hanem mint az 1831-ben megjelent mű címe is mutatja, „szent történeteket” Hübner és a Biblia nyomán. Az egész fordításban arra törekszik, hogy a kiválasztott „históriákat” a lehető legegyszerűbb összefoglalásban adja, külön címet is írt mindegyik rész elé. Némely kegyetlennek, érthetetlennek tűnő eseményhez magyarázó jegyzeteket is fűz, például az isteni gondviselés kifürkészhetlenségéről, amikor Ábrahám Isten pa-